

۵ بازگشت روسیه به آفریقا

علی رضا نوری*

مقدمه

سفر دمیتری مدویدیف به چهار کشور آفریقایی مصر، نیجریه، نامیبیا و آنگولا و امضاء اسناد مهمی طی این سفر در حوزه‌های مختلف به ویژه اقتصادی و خصوصاً در حوزه انرژی را می‌توان تحولی مهم در سیاست خارجی روسیه دانست. هرچند در منابع مختلف خبری و تحلیلی از این سفر به عنوان سفری اقتصادی یاد می‌شود، اما با عنایت به اهداف بلندمدت روسیه در عرصه‌های منطقه‌ای و بین‌المللی و تمایل و تلاش این کشور برای احیاء جایگاه از دست رفته خود در این عرصه‌ها که نمود آن را در سال‌های اخیر می‌توان به شکل افزایش تحرکات مسکو در جغرافیاهای مختلف از شرق آسیا تا امریکای لاتین مورد ارزیابی قرار داد، سفر آفریقایی مدویدیف را می‌توان بازگشت روسیه به قاره سیاه با رویکردی جدید و گواهی بر اصرار این کشور به ارتقاء موقعیت خود در ترتیبات نظام بین‌الملل دانست. هرچند به دلیل تراکم رقابت‌ها در قاره سیاه، روسیه برای گسترش حضور و نفوذ خود با مشکلات زیادی مواجه خواهد بود، اما مقامات کرملین با التفات به دورنمای مثبت رشد و توسعه در این قاره از یک سو و پویایی مضاعف امریکا، کشورهای اروپایی و چین برای بهره‌برداری از ظرفیت‌های این قاره از سوی دیگر، بر آنند تا در این فضای رقابتی، عرصه را به رقبای خود واگذار نکرده و سهم بایسته خود را از مزایای این قاره بر گیرند. ترکیب هیأت نمایندگی روسیه که به همراه مدویدیف عازم کشورهای آفریقایی شدند، نیز گواهِ اهمیت بالای این سفر برای مسکو است. در این هیأت مقاماتی از حوزه‌ها و زمینه‌های مختلف از جمله آناتولی پرمینوف، رئیس آژانس فضایی، سرگئی کری‌ینکو، رئیس سازمان روس‌اتم، ویکتور ایوانوف، رئیس سرویس فدرال کنترل مواد مخدر، اولگ دوبرودیف، رئیس شبکه رادیو تلویزیونی VGTRK، میخائیل دمیتریف، رئیس سرویس فدرال همکاری‌های نظامی - فنی و نمایندگان شرکت‌های لوکویل، گازپروم، «انرگیا» و دیگر حضور دارند.

اهداف اقتصادی

مرور تحولات سیاست خارجی روسیه طی سال‌های اخیر به ویژه از ابتدای ریاست جمهوری پوتین حاکی از مسلط شدن رویکرد عمل‌گرایی بر رفتارهای خارجی این کشور است که اسباب آن شده تا مقامات کرملین با تأکید بر این مهم که روسیه تبدیل به قدرت بزرگی نخواهد شد، مگر با قدرت اقتصادی، اقتصادی‌سازی سیاست خارجی را مجدانه مطمح‌نظر قرار داده و تدابیری را نیز برای عملیاتی کردن این رویکرد در نظر گیرند. بر اساس همین پیش‌ذهنیت، از همان ابتدای دوره پوتین دستگاه دیپلماسی روسیه کمک به اقتصاد این کشور برای ادغام در اقتصاد جهانی و مساعدت به شرکت‌های روسی برای حضور قوی‌تر در عرصه رقابت جهانی را به عنوان یک وظیفه مورد توجه قرار داد. این وضعیت به نحوی است که طی سال‌های اخیر گاهاً از دولت به عنوان نماینده شرکت‌های این کشور از به ویژه از جانب گازپروم یاد شده و حتی در برخی منابع از سفر اخیر مدویدیف با آفریقا نیز به عنوان لابی جهت تسهیل در فعالیت شرکت‌های روسی در قاره سیاه تعبیر شده است. (۱)

به این اعتبار، سفر مدویدیف به چهار کشور آفریقایی را بیش از هر چیز می‌توان سفری اقتصادی و با هدف تحقق دیپلماسی اقتصادی در سیاست خارجی روسیه دانست که به طور ویژه حمایت از گسترش نفوذ اقتصادی روسیه در قاره آفریقا و پشتیبانی از شرکت‌های روسی فعال در این قاره را مد نظر دارد. شایان توجه اینکه، شرکت‌های روسی به ویژه شرکت‌های فعال این کشور در حوزه انرژی از جمله «گازپروم»، «روس‌نفت»، «لوک‌ویل» و «ناواتک» چندی است که گستره فعالیت خود را در قاره آفریقا به ویژه در حوزه‌های نفت و گاز مصر و نیجریه، و همچنین در زمینه‌های انرژی اتمی، الماس، آلومینیوم، تولید قطعات اتوموبیل و مواد کمیاب مضاعف کرده و حتی برخی از این شرکت‌ها طی سال‌های اخیر اقدام به خرید میادین نفت و گاز در آفریقا کرده‌اند. بر اساس آمارهای موجود، شرکت‌های مختلف روسی طی سال‌های اخیر تا حدود ۱۰ میلیارد دلار برای سرمایه‌گذاری در آفریقا اختصاص داده‌اند که تاکنون ۴ تا ۶ میلیارد دلار از این مبلغ هزینه شده و برنامه‌ریزی برای عملیاتی کردن باقی‌مانده این مبلغ نیز مجدانه در حال پی‌گیری است. (۲)

به تأکید کارشناسان روس، ضرورت فعال شدن دیپلماسی اقتصادی روسیه با عنایت به ظرفیت‌های بسیار قاره سیاه برای سرمایه‌گذاری و فعالیت اقتصادی از یک سو و کمبود سرمایه و ضعف تکنولوژی در این قاره برای بهره‌برداری از ظرفیت‌های موجود خود از سوی دیگر که امریکا و کشورهای اروپایی از مدت‌ها پیش با سوء استفاده از همین مؤلفه به بهره‌برداری گسترده از مزایای این قاره مبادرت کرده‌اند، بیشتر قابل درک است. لذا آنها بر این نکته تأکید دارند که مسکو باید با کاربست تدبیر دیپلماتیک و حمایت از شرکت‌های روسی فعال در این قاره سهم بایسته خود را از این بازار گسترده برگرفته و از این طریق به تقویت موقعیت خود در نظام بین‌المللی اقتصادی و به تبع آن ارتقاء موقعیت سیاسی خود در این نظام اقدام کند.

از سوی دیگر با عنایت به اینکه یکی از اهداف راهبردی روسیه در عرصه بین‌الملل تبدیل شدن به ابرقدرت انرژی است و این موضوع به تکرار مورد تأکید مقامات مختلف این کشور قرار گرفته و نیز از آنجایی که قاره آفریقا به لحاظ منابع هیدروکربنی واجد ظرفیت‌های بسیار بوده و در این زمینه روند رو به رشدی را آغاز کرده، تحلیل‌گران روس بر این باورند که کرملین باید برای تحقق اهداف بلندمدت خود در حوزه انرژی و افزایش توان رقابتی روسیه با شرکت‌های امریکایی و اروپایی که هم‌اکنون به صورت انحصاری در صنایع نفت و گاز آفریقا حضور دارند، باید پویایی خود در این زمینه را افزون کرده و مجدانه به حمایت از شرکت‌های روسی در این قاره اهتمام ورزد.

با این ملاحظه، توافق با طرف‌های آفریقایی در حوزه انرژی از جمله با مصر در زمینه نفت و گاز و همچنین انرژی اتمی به طور ویژه مورد ملاحظه مدویدیف و تیم همراه او قرار گرفته و در این زمینه توافقات اولیه نیز صورت پذیرفته و در این سفر نیز مورد تأکید قرار گرفته است. افزون بر این، هیأت روسی در سفر به نیجریه (به عنوان اولین سفر رئیس دولت روسیه به این کشور) که یکی از مهم‌ترین کشورهای تولیدکننده انرژی قاره آفریقا است، نهایی کردن توافقاتی اولیه صورت گرفته در حوزه انرژی از جمله در باب همکاری گازپروم و شرکت ملی نفت نیجریه را مورد نظر دارد. بر اساس این قرارداد گازپروم ۲/۵ میلیارد دلار در صنایع هیدروکربنی نیجریه سرمایه‌گذاری خواهد کرد که به طور خاص به اکتشاف و استخراج گاز اختصاص خواهد یافت. در سفر مدویدیف به نامی‌بیا که این سفر نیز اولین سفر رئیس دولت روسیه به این کشور آفریقایی محسوب می‌شود همچنین نهایی کردن توافقات صورت گرفته بین شرکت‌های نفت و گاز روسی از جمله گازپروم با شرکت ملی نفت نامی‌بیا مورد توجه قرار خواهد گرفت. در سفر مدویدیف به آنگولا نیز قرار است موافقتنامه‌ای پیرامون همکاری شرکت «زاروبی‌پژنت» با شرکت نفت دولتی این کشور امضاء شده و زمینه‌های توسعه همکاری دو کشور در حوزه انرژی مورد بررسی قرار گیرد. (۳)

افزون بر حوزه انرژی، گسترش تعاملات اقتصادی روسیه با این چهار کشورها آفریقایی در سایر حوزه‌های اقتصادی نیز مطرح نظر هیأت روسی است که از آن جمله می‌توان به تقویت همکاری‌ها در حوزه انرژی صلح‌آمیز هسته‌ای اشاره کرده که برخی تفاهم‌نامه‌های اولیه نیز در این خصوص از جمله در مارس سال جاری میلادی میان روسیه با مصر و نیجریه به امضاء رسیده است. علاوه بر این، روسیه در آنگولا نیز برنامه‌هایی را برای احداث چند نیروگاه برق‌آبی در دست اجرا دارد. مسکو همچنین در حوزه صنایع نظامی و هواپیماهای مسافربری نیز در

صدد گسترش فعالیت خود در آفریقا است و همچنین طی توافقی مسئولیت ارتباطات ماهواره‌ای در آنگولا را برعهده خواهد گرفت. نکته جالب تأمل پیرامون گسترش تعاملات اقتصادی و تجاری میان روسیه با کشورهای آفریقایی و به طور خاص با مصر اینکه در سال ۲۰۰۸ میزان گردش تجاری میان مسکو و قاهره ۴/۱ میلیارد دلار بوده که بخش اعظمی از این میزان به صنعت توریسم مصر باز می‌گردد به نحوی که در این سال ۱/۸۴ میلیون توریست روسی به مصر مسافرت کرده و از این جهت روسیه اولین کشور از حیث اعزام توریست به مصر در بین کشورهای جهان محسوب می‌شود. (۴))

با وجود این هدف‌گذاری‌های بعضاً بلندپروازانه، مرور تاریخ روابط شوروی با کشورهای آفریقایی گواه آن است که این تعامل بیشتر بر حوزه‌های سیاسی و ایدئولوژیکی مبتنی بوده و لذا روسیه در شرایط حاضر زیربسترهای قدرتمندی برای اتکاء به آنها جهت توسعه روابط خود با این قاره در اختیار ندارد. مرور آمارها نیز نشان می‌دهد که تعاملات تجاری روسیه تنها با مصر قابل ملاحظه است و این روابط با نیجریه، نامی‌بیا و آنگولا رقم قابل ملاحظه‌ای را نشان نمی‌دهد. با این وجود، سیاست‌مداران و اقتصاددانان روسیه، آفریقا را بازار گسترده‌ای می‌دانند که حائز ظرفیت‌های بسیاری را فعالیت اقتصادی روسیه بوده و مسکو می‌تواند با تجمیع منابع خود نسبت به استفاده از این ظرفیت‌ها اقدام کند. (۵)

به همین اعتبار، مقامات روسیه در نظر دارند تا قراردادهای اقتصادی که در زمان شوروی با کشورهای آفریقایی منعقد شده، اما به علل مختلف از جمله جنگ داخلی در این کشورها و یا مشکلات روسیه در دهه ۱۹۹۰ مجالی برای عملیاتی شدن نیافته، را احیاء کنند. اما نکته قابل تأمل در این خصوص و در باب برنامه‌های بلندمدت روسیه در آفریقا اینکه کرملین تأکید کرده که بازگشت روسیه به آفریقا به سان دوره شوروی نخواهد بود و مسکو با تکنولوژی‌های جدید، شرکت‌های بین‌المللی جدید و با عنایت به قواعد بازار به توسعه حضور و نفوذ خود در این قاره مبادرت و به حداکثرسازی مزایا و منافع خود در قاره سیاه اقدام خواهد کرد. (۶)

اهداف سیاسی

از منظر کارشناسان و سیاست‌مداران مختلف به ویژه روسی شرایط موجود در قاره آفریقا از جمله شرایط سیاسی، ذهنیت‌ها و برداشت‌ها در این قاره از یک سو و ظرفیت‌های اقتصادی روسیه (هرچند به طور نسبی) از سوی دیگر برای احیاء حضور این کشور در این قاره مهیا است، چرا که روسیه همانند کشورهای اروپایی و امریکا سابقه استعماری در این قاره ندارد و مردم و نخبگان این قاره ذهنیت مثبتی از کمک‌های این کشور به فراگرد استعمارزدایی در این قاره دارند. به این اعتبار، آنها با اشاره به پویایی سایر رقبای روسیه در آفریقا به ویژه امریکا، کشورهای اروپایی و چین تأکید دارند که مسکو باید هرچه سریع‌تر، ضمن تدوین یک برنامه بلندمدت برای توسعه حضور و نفوذ خود در آفریقا، نسبت به تثبیت این حضور اقدامات عملی را مطرح‌نظر قرار دهد. اما نکته‌ای که کارشناسان روس بر آن تأکید دارند این مهم است که تلاش در این زمینه بدون حمایت و پشتیبانی مستقیم و مستمر دولت عقیم خواهد بود و شرکت‌های روسی با عنایت به شرایط ویژه آفریقا و توانمندی‌های بسیار رقا، به تنها قادر به گسترش نفوذ خود در این قاره نخواهند بود. (۷)

شایان تأمل اینکه روسیه در مقطعی به توسعه نفوذ خود در آفریقا را آغاز کرده که سایر کشورها از جمله امریکا، کشورهای اروپایی و چین نیز نگاه ویژه‌ای به این قاره داشته از جمله چین از مدت‌ها پیش برنامه‌های بلندمدتی را برای توسعه نفوذ سیاسی و اقتصادی خود در این قاره مورد توجه قرار داده‌اند. هم از این رو تأکید مقامات روسی بر آن است که مسکو باید توسعه نفوذ خود در قاره در حال رشد آفریقا را به عنوان وجهی مهم از راهبرد بلندمدت خود در تبدیل شدن به قدرت جهانی مطرح‌نظر داشته باشد و تدابیر عملی را نیز در این جهت مورد توجه قرار دهد. به این اعتبار، سفر مدویدیف به آفریقا را می‌توان گامی در این راستا و تحولی مهم در سیاست خارجی روسیه و گواه آن دانست که مسکو به‌رغم مشکلات و کاهش توان اقتصادی خود (به تبع کاهش درآمدهای نفتی) همچنان در پی‌گیری برنامه‌های بلندمدت و بلندپروازانه خود از جمله در قاره آفریقا مصمم است و این سفر می‌تواند مطلع و مقدمه‌ای برای حضور مؤثر و پردامنه‌تر دولت و

شرکت‌های روسی در قاره سیاه باشد. از سوی دیگر، نخبگان روس با اشاره به تشدید پویایی‌های دیپلماتیک و اقتصاد خارجی روسیه طی سال‌های اخیر در جغرافیاهای مختلف از جمله شرق آسیا، خاورمیانه، امریکای لاتین، تأکید دارند که آفریقا جزء مغفول مانده راهبرد توسعه خارجی روسیه بوده و باید برای گسترش حضور جهانی روسیه به این جغرافیای در حال رشد نیز توجه ویژه مبذول شود تا افزایش توان تأثیرگذاری روسیه در ترتیبات بین‌الملل صورت عملی‌تری به خود گیرد. به این اعتبار، هرچند در برخی منابع سفر مدویدیف به آفریقا سفر اقتصادی و به تبع فعال شدن شرکت‌های روسی در این قاره و برای حمایت از فعالیت‌های آنها تعبیر می‌شود، اما نباید از اهداف سیاسی مسکو در این سفر غافل شد.

از جمله اهداف سیاسی این سفر که در برخی منابع نیز به آن اشاره شده، تلاش آرام، اما هدفمند روسیه برای استفاده از شکست‌های امریکا در عرصه خارجی و افت قابل تأمل پرستیژ آن در عرصه بین‌الملل است. با این ملاحظه، برخی تحلیل‌گران انتخاب مصر به عنوان اولین کشور مقصد سفر آفریقایی مدویدیف و تأکید در این سفر بر موضوع خاورمیانه، به ویژه اشاره رئیس‌جمهور روسیه بر اینکه «متأسفانه وضعیت در خاورمیانه نسبت به گذشته بهتر نشده»، را بی‌ارتباط با سفر چندی پیش اوباما به این کشور نمی‌دانند. به تأکید آنها مسکو درصدد است با فرصت‌طلبی از مجال مغتنم حادث شده تالی شکست سیاست‌های امریکا در خاورمیانه از جمله در عراق، عدم اجابت اهداف این کشور در موضوع صلح عربی-اسرائیلی و به تبع آن افت فاحش اعتبار واشنگتن در این منطقه، نسبت به ارتقاء نفوذ منطقه‌ای خود استفاده کرده و خود را به عنوان وزنه تعادلی در برابر این کشور معرفی کند. به نظر می‌رسد با عنایت به همین ملاحظات بود که مدویدیف در دیدار با حسنی مبارک بر تشکیل کنفرانس مسکو پیرامون مسائل خاورمیانه زودتر از موعد برنامه‌ریزی شده یعنی تا پایان سال جاری میلادی تأکید کرد. هرچند رقابت برابر مسکو و واشنگتن در خاورمیانه و شمال آفریقا دور از انتظار به نظر می‌رسد، اما به تأکید تحلیل‌گران روسی، کرملین با کاربست مهارت دیپلماتیک و با عنایت به این مهم که نباید با اقدام خود اسباب انگیخته شدن نگرانی‌های امریکا و کشورهای اروپایی را باعث شود، می‌تواند سهم بایسته خود را از مزایای موجود در گستره آفریقا برگرفته و از این طریق نفوذ منطقه‌ای و جهانی خود را ارتقاء بخشد... (۸)

جمع بندی

سفر مدویدیف به چهار کشور آفریقایی را می‌توان مطلعی برای پی‌گرد برنامه‌های بلندمدت روسیه در قاره سیاه و نشانه‌ای از عزم دولت این کشور برای حمایت از شرکت‌های روسی در این قاره و در مقابل رقبای قدرتمند امریکایی، اروپایی و چینی آنها دانست. کرملین مترصد آن است تا پس از احیاء نسبی حضور خود در جغرافیاهای مختلف از جمله شرق آسیا، خاورمیانه و امریکای لاتین، بخشی دیگری از پازل حضور جهانی خود را با توسعه نفوذ در قاره سیاه عملیاتی کند. تأکید مقامات روسیه بر آن است که هرچند قاره آفریقا با ظرفیت‌های بسیار خود فضا برای فعالیت کشورهای مختلف را داراست، اما مسکو نباید در این زمینه از رقبای قدرتمند خود عقب بماند. با این ملاحظه، سفر مدویدیف به آفریقا را می‌توان اقدامی در راستای اهداف تعیین شده کرملین در تبدیل روسیه به قدرتی جهانی و بازیابی موقعیت از دست رفته آن در ترتیبات نظام بین‌الملل دانست که بدون توسعه نفوذ آن در این قاره تحقق این راهبرد نیز دور از انتظار خواهد بود.

* کارشناس ارشد مطالعات منطقه‌ای و پژوهش‌گر مؤسسه مطالعاتی ایراس

پی‌نوشت‌ها:

1. Russian Prez Medvedev to visit Africa, lobby for trade", Zee News, 13 June 25, 2009 [online]
<http://www.zeenews.com/news541420.html>
2. Медведев едет с визитом в Африку", gazeta.ru, 23 июня 2009 [online]
http://www.gazeta.ru/news/lenta/2009/06/23/n_1374833.shtml
3. Алексей Тимофеев, "Россия Вернулась в Африку", ВЗГЛЯД.РУ, 23 июня 2009 [online]
<http://www.vz.ru/politics/2009/6/23/300344.html>
4. Дарья Юрищева Россия Будет Восстанавливать свое Влияние в Африке", 23 июня 2009 [online]
<http://www.bigness.ru/articles/2009-06-23/africa/90579>

5. Anna Smolchenko, "Russia back in Africa with Medvedev visit", newsinfo, 21 June 25, 2009 [online]
<http://newsinfo.inquirer.net/breakingnews/world/view/20090621-211669/Russia-back-in-Africa-with-Medvedev-visit>
[۶] Алексей Тимофеев, "Россия Вернулась в Африку", ВЗГЛЯД.РУ, 23 июня 2009 [online]
<http://www.vz.ru/politics/2009/6/23/300344.html>
[۷] Артур Блинов, "Стратегическое Сафари Дмитрия Медведева", Независимая газета, 23 июня 2009 [online]
http://www.ng.ru/politics/2009-06-24/2_safari.html?mthree=2
[۸] Дарья Юрищева, "Россия Будет Восстанавливать свое Влияние в Африке", 23 июня 2009 [online]
<http://www.bigness.ru/articles/2009-06-23/africa/90579>

